

törvényekben szentesítette az izraelita vallásúak állampolgári egyenjogúságát, majd az 1895. október 16-án jogerőre emelkedett XLII. törvényben az izraelitát törvényesen bevett felekezetnek nyilvánította. A Galíciából bevándorolt sokezres zsidóság 500 és 1000% (!) közötti pénz-, ezen kívül bolt-, legelő-, felesmarha- és pálinkauzsorát vezetett be, valamint mindenféle közvetítési sápokat.³⁰ Még az alkalmi állami munkákat is ez a réteg továbbította a rutének számára, amiért a munkabér felét kérte. A 19-20. század fordulójának iménti állapotairól, a rutén emberek megnyomortításának megdöbbenő fokozatairól és az Egán Ede vezette hegyvidéki akció erőfeszítéseiről és kezdeti eredményeiről számolt be a korszak egyik legismertebb publicistája, a Rugonfalván (Udvarhely vármegye) született Bartha Miklós (1848–1905). A kolozsvári *Ellenzék* című lap főszerkesztője hosszú ideig a Függetlenségi Párt országgyűlési képviselője volt, aki 1899 őszén, majd 1900 szeptemberében kereste fel Kárpátalját. A már említett *Kazár földön* című, 328 oldalas könyvében – mely a magyar szociográfiai irodalom legelső alapműve – igen részletesen, gyakran az akkori híres francia író, Émile Zola (1840–1902) nevéhez kötődött naturalista látásmóddal számolt be a rutén nép helyzetéről. Bartha Miklós tudatosan „kazárok”-nak nevezte a Galíciából Kárpátaljára beözönlött, és uzsorából élő lengyel (orosz) zsidóságot, hogy élesen megkülönböztesse a magyar haza gyarapítását elősegítő, már beolvadt zsidóságtól.³¹ Nem volt véletlen, hogy a hegyvidéki akciót elindító, már említett 1897. február 5-i budapesti értekezleten Nedeczey János, Bereg vármegye országgyűlési képviselője indítványozta: „meg kell akadályozni a galíciái zsidók bevándorlását”.³² Ebben az időben (mint Bartha írta) a kazár (izraelita) lakosság aránya például Munkácson 60, [Alsó]Vereckén 42, Szolyván, illetve Valóczon (helyesen: Volócon) 25–25% volt. „Ezek központi helyek. (...) Azonban a legfélreesőbb zugokban is van kazár”.³³

Egán Ede 1898. január 25-én benyújtott jelentését és javaslatát csak két és fél hónap múlva, május 21-22-én vitatták meg a Földművelésügyi Minisztériumban, és döntöttek az akció további menetéről. Közben Darányi Ignác, a tárca irányítója Egánt miniszteri biztosnak nevezte ki és megbízta a megszervezendő hegyvidéki kirendeltség vezetésével. Ennek első alakuló ülését március 28-án Szolyván tartották, amellyel hivatalosan útjára indult a magyar állam anyagi erejével támogatott ún. „hegyvidéki” akció. Ekkor zárult le a Firczak Gyula munkácsi püspök által „ruthén akció”-nak nevezett társadalmi mozgalom, amelyet hiába javasolt a főpásztor országossá szélesíteni, azt a közvélemény gyéren csordogáló anyagi támogatása nem tette lehetővé. Sőt a Ruténföld egyidejű felemelésére sem nyílt mód – mint

30 Bartha, 1901., az ún. feles-marha, 153–161.; bolt- és legelő-uzsora, 163–171.

31 Bartha, 1901. 83–86.; a bevándorlásról bővebben, 91–107.; a közvetítésről, 115–124., Az uzsoráról lásd még: Szabó Orestz, 1913. 260–267. – Bartha Miklós könyve 1901 végén jelent meg Kolozsváron, az *Ellenzék* Könyvnyomda gondozásában. Hetekkel az után, hogy Egán Ede szeptember 20-án, Hegyfark és Nagyláz falvak között a főúton orgyilkosság áldozata lett. Művének 2. oldalán a következő szöveg olvasható: „IGAZ SZERETETTEL ÉS BARÁTI HÜSÉGGEL AJÁNLOM E KÖNYVET A VISZONTLÁTÁSIG borostyánkői EGÁN EDE EMLÉKÉNEK. Budapest, 1901. november hó. BARTHA MIKLÓS”. A szerző Egán halála előtt két héttel, szeptember 7-én érkezett Szolyvára, a Munkácsi Hegyvidéki Kirendeltség központi műhelyébe. Innen kiindulva járt be újabb rutén településeket, adatokat gyűjtve Szarvasházától a hajdani Huszt koronavárosig, Ökörmezőtől Beregszentmiklósig.

32 Iratok a nemzetiégi kérdés..., 1892–1900. II. köt., 1956. 526.

33 Bartha, 1901. 109.

azt Egán a hegyvidéki kirendeltség imént említett alakuló ülésén kifejtette –, mert az egyes területek annyira el voltak hanyagolva. Nemcsak a mezőgazdaság egyes ágazatai léteztek nehéz helyzetben, hanem sok helyütt hiányoztak a közlekedés, a hírközlés, egyáltalán a korabeli civilizáció elemi feltételei is.

A hegyvidéken élő népet felemelni törekvő akcióban – Egán Ede mellett – két személyiségnek, Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek és Firczák Gyula munkácsi püspöknek voltak elvülhetetlen érdemei. Ezt az államhatalom méltányolta is, mert amíg 1895-ben a Katolikus Néppárttal kapcsolatos úgymond „kétszínű” magatartásáért a Magyar Kir. Miniszterelnökség függőben tartotta a főpásztor kormánykitüntetését, addig két év múlva, 1897-ben már „érdemei elismerésül” (Habsburg) I. Ferenc József királytól megkapta a Lipót-rend lovagkeresztjét. Sőt ugyanebben az évben XIII. Leó pápa (1878–1903) is kitüntette római gróf és pápai trónálló címmel. A főpap a „rutén akció” állami átvétele után is támogatta a népe felemelését elősegítő, most már „hegyvidéki akció”-t, amelynek sajátos vonása, hogy főként a helyi görög katolikus lelkészek segítették megvalósítását, pedig nem voltak a közigazgatás alkalmazottai.

Az 1898. március 28-án Szolyván tartott alakuló ülést követő hónapokban létrejött a hegyvidéki akció kirendeltség szervezete, első kinevezett irányítója Egán Ede. Székhelye kezdetben Szolyva, később a vidék központjába, az alkalmasabb Munkácsra helyezték át. A kirendeltség közvetlenül a földművelésügyi miniszter felügyelete alatt állt, vezetője a hegyvidéki miniszteri megbízott, akinek hatásköre kezdetben Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros területére, a későbbiekben Sáros, Szepes, Zemplén és Szatmár vármegyékre is kiterjedt.³⁴ Személyzete a minisztériumból kirendelt, valamint külső tisztviselőkből állt. A munka támogatására Egán mellé véleményadó bizottságot neveztek ki a helyi közigazgatás illetékeseinek, illetve más személyiségek részvételével, de ülésein megjelentek egyes minisztériumok képviselői is. A rendszeresen ülésező testület elnöke a miniszteri megbízott volt. A kirendeltség – melynek hatásköre évről évre nőtt – három fő irányban tevékenykedett: elősegítette, hogy a rutén nép méltányos áron jusson szántó, legelő és rét földbirtetekhez; a vidék szarvasmarha-tenyésztésének fejlesztése, valamint hitelszövetkezetek létesítése.

Firczák Gyula munkácsi püspök – ki „a hegyvidéki ruthén nép érdekeinek előmozdítására alakult bizottság elnöke” is volt – folyamatosan figyelemmel kísérte a gazdasági program alakulását. A testület rendszeresen tanácskozott, ezek közül a legnagyobb visszhangot az 1900. február 12-én, Munkácson tartott összejövetel keltett. Itt került sor a hegyvidéki akció eredményei első két évének számbavételére

34 A földművelésügyi tárca fél évtized múlva, a munkácsi hegyvidéki kirendeltség mintájára újabb, hasonló feladatú szervezeteket állított fel az országban, amelyek 1918 őszéig–1919 tavaszáig működtek. 1902-ben létrehozta a székelyföldi (később erdélyrésinek nevezett), 1908-ban a felvidéki kirendeltséget Zsolna székhellyel. Számuk 1913-ban hatra nőtt, mert az erdélyrészi kirendeltséget Marosvásárhely, illetve Kolozsvár székhellyel kettéosztották, és új kirendeltséget szerveztek Nagyvárad, valamint Temesvár székhellyel. Hatáskörüik ekkor már a történeti ország 63 vármegyéjének csaknem felére, 31-re terjedt ki. 1914-ben a temesvári kirendeltséget megszüntették, és körzetét a kolozsvárihoz rendelték. Az így felszabadult költségvetési pénzkerettel a Felvidéken, Eperjes székhellyel új kirendeltséget szerveztek, Gömör-Kishont és a munkácsi hegyvidéki kirendeltségtől odacsatolt Sáros, Szepes és Zemplén vármegyékéből. Hatás- és ügykörük fokozatos növelése következettében, a különleges feladatok ellátása céljából szervezett kirendeltségek átalakultak a Magyar Kir. Földművelésügyi Minisztérium általános területi szerveivé. Szervezeti szabályzatukat az 1913. évi 4670/eln. F. M. sz. rendelet alapján dolgozták ki.

a Csillag-szállóban rendezett közgyűlésen. Az ott elhangzottakról Egán Ede terjedelmes jelentést készített Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek.³⁵ Firczák püspök vezetésével a görög katolikus lelkészi kar száztagú küldöttsége is megjelent. A főpásztor megnyitóbeszédében vázolta a „ruthén nép sanyarú helyzetét”, majd kijelentette: az akció nem felekezeti, nem nemzetiségi és nem antiszemita kérdés, mint egyes külföldi lapok írták, hanem embermentés, hogy egy 400.000 lelket számláló népet megóvjanak a „végínségtől”.³⁶

Egán Ede jelentésében leszögezte: nem a rutén, hanem a szegény hegyvidéki nép segélyezésére irányul az akció, amelyet hármás talapzatra építettek: a föld- és legelőbérletekre, az állattenyésztésre, valamint a hitelszövetkezeti hálózatra. Elsősorban a földhiányon igyekeztek enyhíteni, ezért a kincstár a Schönborn-uradalomtól 25 évre kibérelt 12.622 katasztrális hold földet, azt felosztotta, és 41 községben 4303 földművelőnek haszonbérbe adta. Közülük csak 1793 volt a tulajdonképpeni földbérelő, a többi havasi legelőt kapott. Az állattenyésztés fellendítésére 1897-től 1900 tavaszáig összesen 1600 tenyészüszőt importáltak, amelyeket a bérlőknek 5, illetve 4 évi részletfizetésre adtak, ezen kívül állami tenyészbikákat – átlagban 150 darabot – vittek a hegyvidékre, kiteleltették, majd tavasszal átengedték a községeknek. Az akcióban 500 anyajuh kiosztását is engedélyezték. Közvetve a gazdák megsegítését célozta az a hathetes gazdasági tanfolyam, amelyet 1899 első két hónapjában rendeztek Alsóverecskén a munkácsi püspök által a beregi hegyvidék három járásból kijelölt 24 görög katolikus lelkész számára. Végzés után feladatul kapták, hogy a gazdálkodásban tanácsokkal segítsék a földtámogatásban részesített parasztokat. Az előbbi évben a szolyvai járásban három mintagazdaságot is felszereltek.³⁷

A mértéktelen uszora gyökerét Egán abban látta, hogy a jelzáloghitel lehetősége hiányában a nép eddig csak személyi hitelre kapott pénzt a hegyvidéken, ahol a legelterjedtebb minimális kamat 10 Ft után heti 1, egész évre 52 Ft volt, de az esetek legnagyobb részében ennek két-, sőt négyszerese. Számos ilyen esetről számolt be a *Kazár földön szerzője*.³⁸ Így történt meg sok esetben, hogy amikor egy-egy parasztbirtok végrehajtás alá került, összefogtak a környék kocsmárosai és uszorásai, és azt teljesen értéktelennek nyilvánították. Összejátszottak az árveréskor, és gyakran 20–30 holdas földterületek hihetetlenül olcsón, 10–20 Ft-ért váltak valamelyik uszorás tulajdonává. Az előbbieket meggátlására a szolyvai járásban 11 hitelszövetkezet alakult, amelyek a kismegye valamennyi, 56 községében tevékenykedtek. Ezek közül a munkácsi értekezlet idején még csak hét – a szolyvai, a dombostelki, az alsóverecskéi, a zsdenyovai (szarvasházai), a volóci, a kisszolyvai és a zúgói – működött 7–4 hónapja, a vezérszállási, a beregbukóci, a felsőverecskéi

35 A hegyvidéki földművelő nép közgazdasági helyzetének javítását célzó állami akció ügyében Munkácson, 1900. febr.[uár] 12-én tartott értekezletről szóló JELENTÉS. Darányi Ignác m.[agyar] kir. földművelési miniszter úr Ó Nagyméltóságához felterjeszti borostyánkői EGAN EDE. Budapest, 1900. Werbőczy Könyvnyomda Részvénytársaság, 199. (A továbbiakban: Egan-jelentés, 1900.)

36 Egan-jelentés, 1900. 5–8.

37 Uo. 18., 35–36., 99–100.

38 Bartha, 1901. 137–144., 157–12., 224–228.